

Банка „Гирдап“ като център на българския финансов капитал

Марбуле Папазова

Bank Girdap as a center of Bulgarian financial capital: Over the last decade before the First Balkan War in Bulgaria begin coalescence between bank and industrial capital and formation financial capital. This process dates back to the nineties of the XIX century. The real beginning of the formation of financial capital in the country starts after 1905, when appeared first more significant adhesions of the capitals of banking and industrial enterprises.

Key words: Bank Girdap, financial capital, credit

Русе е един от центровете на новозародилото се след Освобождението българско стопанство. Благоприятно влияние за израстването на Русе като търговски и промишлен град оказва удобното му географско разположение. С оживените си десетилетни контакти със страните от Дунавския басейн той дълго служи като мост към Запада, откъдето черпи стопански опит, технологии и умения. Не е учудващо, че именно тук се заражда един от първите големи центрове на българския финансов капитал.

Дружество „Гирдап“ в Русе е едно от първите кредитни акционерни институции в страната, основано през 1881 година. На него и на Българската търговска банка, създадена през 1895 г., се гледа много години като витрините на българския частен кредит. Ст. Бочев, изследовател на акционерните институции у нас през периода от Освобождението и по време на войните, представя дружество „Гирдап“ като „преживяло и претеглило всичките ступански и политически кризи на нашето отечество... паметник и архив на нашето кредитно развитие“ [2, с. 84].

Символично е зараждането му – с господстващата атмосфера и с всички трудности около набирането на капитала. В статия, посветена на 30-десетгодишнината на „Гирдап“, изпълнена с интересни подробности, Бончо Боев – управител на Българска народна банка през 1906-1908 г., директор на „Гирдап“ от 1911 г., член на управителния съвет на „Гирдап“, професор в Софийския университет от 1897 г. до 1906 г., редактор на СпБИД и активен негов автор – обръща внимание върху следосвобожденската мотивация на създателите, които търсят „чрез спестяване да се освободи населението от лихварите, както Велика Русия ни освободи от турско иго... В 1881 г. господстваше още индивидуалното доверие в търговските трансакции и затова лесно можеше да се намерят хора да поверят капиталите си, често даже без документи, на отделни лица; но мъчно можеше да се убеди човек да довери припестените си средства на хора непознати или твърде отдалече познати“. Показателно за тези нагласи е даденото право на акционерите на пълен контрол върху сметките – „всеки акционер, продължава Боев, може да прави ревизия на касата, когато пожелае. Това право..., което указва на смътните още разбирания на природата на акционерното дело, съответства на задължението на акционерите да присъстват в събрания на дружеството под страх на глоба от два лева за всяко отсъствие. В основата на другавашните понятия на акционерите *общественият (благотворителният)* елемент на сдружаването не е могъл още да бъде заменен с личния интерес“ [1, с. 165], което води до неразбираемостта за следващите поколения правило членовете на Управителния съвет да не получават възнаграждение, за да не се правят „учредителни разноси“, ... операциите на дружеството се правят в бакалския дюкян на неговия пръв касиер“.

При тези изходни нагласи и условия е предвиден начален сборен капитал от 750 зл. лв. и основен от 4000 зл. лв. Първите подписали акции (с номинал 10 зл. лв.) събират 1380 зл. лв., а до края на годината са набрани 6900 зл. лв. Срокът на съществуване на дружеството е определен само на 5 години, а през 1886 г. той е продължен с още толкова и през 1892 г. – с допълнителни 10. „Това обстоятелство

изтъква голямата осторожност на българина, с която той се впуска в неизвестни предприятия" [1, с.165].

Показателно е укрепването на „Гирдап“ през първото десетилетие на ХХ в. успоредно с подема на българската икономика. Трябва да се обърне внимание и на това, че през последното десетилетие преди Балканската война в България начева срастването между банковия и промишления капитал и формирането на финансов капитал. Този процес датира още от деветдесетте години на ХІХ в., когато русенската Българска търговска банка взема участие в кожарската фабрика „Пенков и Попов“ – Русе, в дружество „Труд“ (дружество за цимент, тухларски и глинени изделия) и в застрахователно дружество „България“. Подобни прояви има и банка „Гирдап“, която записва при основаването на дружество „България“ през 1891 г. 50 000 зл. лв., което представлява 1/6 от капитала на банката тогава [7, с. 280. 6, с. 96, 102].

Истинското начало на формиране на финансов капитал в страната започва след 1905 г., когато се появяват първите по-значителни сраствания на капиталите на банките и индустриалните предприятия. До войните в кръга на Кредитна банка „Гирдап“ влизат 6 родствени предприятия, като под нейно влияние се намира капитал на сума около 5 800 000 зл. лв. Необходимо е да се подчертае, че става дума само за влияние, а не за пълно господство над посочения капитал [7, с. 281].

До 1912 г. финансовият капитал е далеч от възможността да наложи господството си над икономиката на страната. Въпреки това неговата роля не е за подценяване. Под негово влияние се намират също така и редица неродствени, но зависещи от кредита му предприятия. Освен това още при първите си стъпки той проявява силен стремеж за преплитане с държавния апарат. В навечерието на Балканската война редица изтъкнати политически дейци участват в управителните и контролните съвети на големите банки. Това преплитане на финансовия капитал с държавния апарат, от своя страна, довежда до опити да се накара държавата да служи на интересите на едрия капитал. Пример в тази насока е управлението на Народнолибералната партия от 1903 до 1908 г., чиито лидерите са тясно свързани с Българска кредитна банка „Гирдап“. Като участник във фирмата, която строи жп линията Радомир – Кюстендил – турската граница, Рачо Петров, използвайки положението си на министър-председател, със специално решение на Министерски съвет през 1904 г. осигурява на фирмата обезщетение от 748 500 зл. лв., което не й се полага. За изгода на предприятието на банкера Ст. Симеонов – главен акционер в „Гирдап“, което строи жп линията Саранбей – Пловдив – Нова Загора, държавната хазна е ощетена с близо 5 млн. зл. лв. Пак в интерес на акционерите на „Гирдап“ се възлага търгът за строежа на жп линията Левски – Свищов. Отново за изгода на главните акционери на „Гирдап“ и на самия министър Н. Геннадиев чрез дъщерната Софийска банка се взема и прехвърля на А. Е. Касон от Манчестър концесията за производство на памучни, конопени и ленени прежди и платна в Южна България. А. Е. Касон е подставено лице на компанията, притежаваща варненската фабрика „Принц Борис“, в която вземат участие главните акционери на „Гирдап“ и дори самият монарх. Именно поради това, без Касон да е подал молба до министерството, министър Геннадиев прехвърля концесията върху него, позовавайки се на това, че „дворецът настоява“. По този начин в защита на интересите на акционерите около „Гирдап“, на двореца и английските капиталисти, компанията, притежаваща варненската фабрика, добива монопол върху цялото производство на прежда в България. С цел фаворизирането на определени крупни банкови, индустриални и други предприятия търговете за държавни доставки се възлагат, макар и на по-неизгодни за държавното съкровище условия, върху онези фирми, от печалбите на които са заинтересовани висшите правителствени кръгове или които им предлагат по-големи покупки [7, с. 281-282].

През годините на войните (1912-1918) ролята и значението на финасовия капитал в стопанския живот на страната значително нараства. Като най-крупна финасова група се очертва тази на банка „Гирдап“. Тя има влияние над внесен капитал в размер на 83,97 млн. зл. лв. За сравнение може да се посочи, че на второ място се нарежда финасовата група около Генерално кредитно дружество, която има влияние над внесен капитал от около 58 млн. зл. лв. Почти наравно с нея се нареждат Балканската банка, финансовата група около Българска търговска банка, разполагаща с внесен капитал от около 42,5 млн. зл. лв. и т.н. Практиката на банките сега се състои във влягането на капитали в различни предприятия и създаването на дъщерни предприятия [7, с. 290-291].

Едно от първите дъщерни на банка „Гирдап“ дружества от военните години е акционерно дружество за международни транспорти „Трансбалканиа“, основано през 1913 г. с капитал 100 000 зл. лв. [5, с. 3]. В капитала на това дружество участва банка „Гирдап“ с 200 акции от общо 500, д-р П. Стайков (председател на Управителния съвет на „Гирдап“ – с 50 акции, Бончо Боев (член на Управителния съвет на „Гирдап“ и началник на търговския отдел на банката) – с 60 акции и Матей Венков (служител на банката) – с 60 акции. Така банка „Гирдап“ контролира пряко 410 акции или това е 82 % от капитала на дружеството. В Управителния съвет на „Трансбалканиа“ влизат трима души от Управителния съвет на „Гирдап“ и само едно външно лице – bankerът Г. Кабакчиев. В Проверителния съвет на дружеството двама души са представители на банката – от общо тричленен състав. До Първата световна война то обслужва транспорта за Одрин, Дедеагач, Солун, Ниш, през Дунав и т.н. След войната дружеството е ликвидирано [4, с. 181].

На 21 май 1916 г. по инициатива на „Гирдап“ се основава Българска македонска банка. Банка „Гирдап“ през войните участва активно в търговията с тютюни, създавайки дори свои собствени складове в Ксанти, Дупница и Горна Джумая. С оглед на тази търговия се основава и Българска македонска банка [4, с. 181]. Насочването ѝ предимно към търговията проличава и от обстоятелството, че през 1922 г. тя разполага с капитал и резерви 46,95 млн. зл. лв., а влогове – само 13,21 млн. зл. лв. [3, с. 157]. Основатели на Българска македонска банка отново са Бончо Боев (търговец на тютюн), Иван Н. Ковачев, Марин Ковачев (народен представител и директор на Гюмюрджинския клон на банка „Гирдап“), Светослав Стайков (също свързан с „Гирдап“, директор и на Българска гаранционна банка) и др. От общо 100 000 акции Македонска банка и банка „Гирдап“ притежават (срещу апорт на тютюни) 68 740 акции на първоначалния капитал на Македонска банка в размер на 10 000 000 лв. Трябва да се отбележи, че Бончо Боев притежава 8200 акции, Иван Н. Ковачев – 3500 акции и още 16 други лица (всички чиновници при банка „Гирдап“ или при сродните ѝ дружества) – по по-малко от 2000 акции. В ръцете на дружество „Независима България“ са 8631 акции, което в същото време е в близки отношения с банка „Гирдап“ [4, с. 181]. Така Българска македонска банка се явява напълно креация на банка „Гирдап“. През войната Българска македонска банка реализира големи печалби и през 1917-1918 г. постепенно увеличава капитала си до 50 млн. зл. лв. [3, с. 157]. От новите 400 000 акции на увеличението на капитала триста хиляди се предлагат за изкупуване само на старите акционери на банката (т.е. на тези лица, които са родствени на „Гирдап“) по намалени цени, а останалите 100 000 се дават на новите акционери. Следователно участието и влиянието на банка „Гирдап“ в дъщерната банка се запазва и след войната. Дори се увеличава броят на представителите на банка „Гирдап“ в Управителния съвет на Македонска банка с още един през 1917 г. От Управителния съвет на Македонска банка излиза bankerът Манол Стефанов, който се заменя с чиновника при банка „Гирдап“ Матей Хаджистефанов (самата bankerска къща „Манол Стефанов“ е също така свързана с банка „Гирдап“). Връзката между Македонска банка и банка „Гирдап“ се засилва още повече и поради това, че Македонска банка взема участие в

увеличението на капитала на банка „Гирдап“ през 1917 г., като записва 15 000 акции [4, с. 182].

През 1906 г. „Гирдап“ полага основите на Софийска банка. Нейното участие в този случай има спекулативна цел, тъй като след основаването на Софийска банка „Гирдап“ постепенно разпродава голяма част от притежаваните нейни акции. Така например през 1920 г. тя продава 1365 акции от Софийска банка на цена много по-висока от номиналната, и в резултат на това реализира печалба от 81 900 зл. лв. Друга причина за разпродаване на акциите от Софийска банка е и в обстоятелството, че след 1911 г. банка „Гирдап“ преминава от ръцете на народняците (П. К Бъклов и др.) в ръцете на стамболовистите, като начело на банката застава стамболовистът П. Стайков. Голямата търговска фирма „Братя Бъклови“ ликвидира своето участие в „Гирдап“ и впоследствие преминава към Българска търговска банка на базата на политическото им родство с групата капиталисти около тази банка. Софийска банка остава към народняците, вследствие на което връзката между нея и „Гирдап“ се прекратява [4, с. 182].

Близка на „Гирдап“ е и основаната през 1917 г. Българска горско-търговска банка с капитал 50 000 000 зл. лв. Банка „Гирдап“ има капиталово участие 2000 акции, също по толкова акции притежават и членовете на Управителния ѝ съвет Иван М. Ковачев и Бончо Боев, както и русенецът Езра Йозеф. Банка „Гирдап“ се представя в Управителния съвет на Българска горско-търговска банка от Боев [4, с. 182].

Също близки отношения банка „Гирдап“ има и с основаната през 1912 г. Българска гаранционна банка. „Гирдап“ взема участие при увеличението на капитала на тази банка през 1918 г. Освен това непосредствено след Първата световна война двете банки участват съвместно чрез свои директори или членове на управителните съвети в няколко дружества [4, с. 182].

Друго дъщерно предприятие на банка „Гирдап“ е циментовата фабрика „Лев“ на едноименното акционерно дружество в Плевен (втората циментова фабрика след „Гранитид“), построена до 1917 г. от съдружието „Ковачев и Пенчев“. Тук главен акционер се явява именно Иван Ковачев – член на Управителния съвет на банка „Гирдап“. На 23 март 1917 г. се основава акционерно дружество „ЛЕВ“, в което съдружниците Ковачев и Пенчев получават 25 000 акции, като Иван Ковачев получава 23 000 акции от общо 40 000 акции от капитала на дружеството. От останалите акции Бончо Боев, член на Управителния съвет на банка „Гирдап“, участва с 5000 акции, Марин И. Ковачев (син на Иван Ковачев) – 1000, Светослав Стайков (директор на Българска гаранционна банка, сателит на „Гирдап“) – 500, Никола Ив. Ковачев (син на Иван Ковачев) – 300, Българска Македонска банка (сателит на „Гирдап“) – 2000 акции и др. За отбелязване е, че по този начин банка „Гирдап“ държи в ръцете си почти целия капитал на фабриката, в който участват само две външни лица (при това с малки суми). Управителният съвет почти изцяло е съставен от представители на банка „Гирдап“. Директори на фабриката са Бончо Боев и Иван Ковачев. Фабриката започва работа на 10 юли 1917 г., но скоро спира дейността си, поради несъгласия между централното управление на дружеството в София и управата на фабриката в Плевен. През 1920 г. предприятието отново възстановява дейността си, като остава под влиянието на банка „Гирдап“ до самия ѝ фалист [4, с.182-183].

Банката създава свои дъщерни дружества и в добивната индустрия. Такова дъщерно дружество е например мина „Курило“ в Искърския пролом, която принадлежи на акционерно дружество „Курило“ [5, с.3]. Тук банка „Гирдап“ участва с 500 акции, Бончо Боев и Иван Н. Ковачев – с по 400 акции и Колчо Ив. Ковачев – с 90 акции. По този начин мината фактически е дъщерно дружество на банка „Гирдап“, като под нейн контрол се намират 9/10 от паричния капитал на дружеството. В Управителния съвет банката е представена отново от Бончо Боев и Иван Н.

Ковачев. Представител на банката в Проверителния съвет е Христо Гандев (чиновник при банката) [4, с. 183].

Банка „Гирдап“ е свързана и със Застрахователно дружество „Сокол“, основано през 1917 г., с капитал 2 000 000 зл. лв. В него участват Бончо Боев, Иван Н. Ковачев, Христо Боев и Калчо Ковачев, които държат повече от половината от капитала на дружеството и са членове на Управителния му съвет. Макар и да извършва съвместна дейност с италианско застрахователно дружество, все пак дружество „Сокол“ не успява да развие особена дейност и по-късно се самоликвидира [3, с. 466].

Банка „Гирдап“ има връзки и със Застрахователно акционерно дружество „Сфинкс“, основано на 6 юли 1919 г. с капитал 2 000 000 зл. лв. Бончо Боев и Йордан Ковачев са и членове на Управителния му съвет. В дружеството влияние има и Българска гаранционна банка (сателит на „Гирдап“): чрез П. Стайков, който първоначално е директор на банка „Гирдап“ и след това – на Българска гаранционна банка. Дружеството обаче не съумява да се бори с конкуренцията на другите големи застрахователни дружества в страната [3, с. 467-468].

Чрез Българска македонска банка „Гирдап“ се свързва с Тютюнева фабрика „Независима България“ в Русе. Българска македонска банка взема участие в увеличението на капитала на фабриката през 1917 г. [6, с. 183].

Отново чрез Бончо Боев, Иван Н. Ковачев и Христо Гандев банка „Гирдап“ е представена и в Земеделско-скотовъдно и търговско акционерно дружество „Обединение“, основано през 1917 г., с капитал 10 000 000 зл. лв., като те притежават 12 % от капитала му. Първите двама са членове на Управителния съвет, а Гандев е включен в Проверителния съвет. Също така в дружеството голямо участие и влияние имат банка „България“ и банка „Съединение“ [4, с. 183]. А от своя страна банка „Съединение“ е дъщерно предприятие на банка „Гирдап“ [6, с. 12].

Печатарско-търговско акционерно дружество „Бъдеще“ се свързва с „Гирдап“ като в капитала му взема участие Бончо Боев (същият е и член на Управителния съвет на „Бъдеще“), както и Йордан Н. Ковачев. В Проверителния съвет банка „Гирдап“ е представена от Христо Гандев. Освен това Българска гаранционна банка – сателит на „Гирдап“, също има свое представителство.

Със съдействието на банка „Гирдап“ се създава и Акционерно дружество „Свободен театър“. Тук отново се вижда участието на Бончо Боев, Иван Н. Ковачев, Христо Гандев и други лица, свързани с банката, поради което дружеството се явява до голяма степен креация на „Гирдап“. В Управителния съвет банката е представена от Боев и Ковачев, а в Проверителния съвет – от Христо Гандев и Д. Мишайков. Дружеството е обслужвано единствено от банка „Гирдап“ [4, с. 183].

Акционерно дружество „Свободна Добруджа“ е креация на „Гирдап“, която е и собственик на сградата на театъра в Добрич. Останалите му акционери са чиновници при банка „Гирдап“ и при сродното ѝ дружество „ЛЕВ“ (има само две-три външни лица) [4, с. 183].

В капитала на Индустириално акционерно дружество „Гранит“, основано през 1920 г., с капитал 2 000 000 зл. лв., участва директорът при „Гирдап“ Иван Щабеков с 3700 от общо 20 000 акции. Същият е и член на Управителния съвет. Дружеството се занимава с експлоатация на кариери [4, с. 183].

Чрез едрия спекулант д-р Т. Лазаров (акционер на „Гирдап“ във военните години и акционер и член на управителните съвети на сродните на банката дружество „Курило“, Българска фондова банка, „Гранит“ и др.) банка „Гирдап“ има връзки и влияние още и в следните дружества, основани в периода 1917-1920 г.: Хлебопекарско акционерно дружество „Бистрица“, Търговско-индустириална банка „Искър“, Застрахователно дружество „Сила“, Индустириално акционерно дружество „Белово“ [84, с. 184], Минно акционерно дружество „Твърдица“ [3, с.147], Индустириално акционерно дружество „Алуминий“ [3, с. 148], Индустириално

акционерно дружество „Крумово“ [3, с.157], Индустриално акционерно дружество „Строител“ [3, с. 165], Търговско акционерно дружество „Дъб“ [3, с. 184], Акционерно дружество „Спиртна фабрика Княжево“, Брюксел-София [3, с. 259], Издателско акционерно дружество „Напред“ [3, с. 329], Театрално-акционерно дружество „Ренесанс“ [3, с. 347], Акционерно дружество „Устрем“ [3, с. 157] и Американско-българско търговско акционерно дружество [3, с. 369]. Но през 1922 г. д-р Т. Лазаров фалира и банка „Гирдап“ губи връзките си с повечето от гореспоменатите предприятия.

Като заключение следва да се посочи, че до войните банка „Гирдап“ е една от шестте най-едри банки в страната, а през годините на войните финансовата група около нея се очертава и като най-крупна, която контролира през разглеждания период огромна част от българските финанси, индустрия, вътрешна и външна търговия.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Боев, Бончо. Тридесетгодишният юбилей на Българска кредитна банка „Гирдап“. – В : Банков преглед, 1912, № 9.

[2] Бочев, Стоян. Български акции и облигации. С., 1911.

[3] Йорданов, Д. Преглед на българските дружества и банки. С., 1923.

[4] Натан, Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958.

[5] Русе 7 (Русе). № 11, 1991.

[6] Север (Русе). № 1, 5 окт. 1990.

[7] Стопанска история на България 681-1981. С., 1981.

За контакти:

Докторант Магбале Папазова, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: magbule_sivri@abv.bg

Докладът е рецензиран.